Raimonda Nabažaitė

Klaipėdos Šv. Jono bažnyčios vietos XVI–XIX a. užstatymas

2022 m. rugpjūčio 29 d.–lapkričio 8 d. KU BRIAI vykdė detaliuosius tyrinėjimus buvusios Klaipėdos Šv. Jono evangelikų liuteronų bažnyčios (nugriautos po Antrojo pasaulinio karo (1946–1947 m.)) (UK 42597) vietoje (Turgaus g. 24). Tyrimų užsakovas – Kultūros infrastruktūros centras kartu su Klaipėdos miesto evangelikų liuteronų parapija ir Klaipėdos miesto savivaldybe. 2022 m. tęstinių detaliųjų tyrimų tikslas – praplėsti 2020–2021 m. tirtą plotą 1 į PV pusę atidengiant bažnyčios bokšto V sienos pamatų pjūvį, ištiriant kultūrinį sluoksnį iki įžemio ir galutinai paruošiant prieigą bokšto statybai. Tęstiniais tyrimais taip pat buvo siekta užbaigti 2021 m. neištirtą ploto dalį prie bokšto P sienos pamatų. Siekiant koordinuoti bažnyčios pastato R ir Š kampus atlikti žvalgomieji tyrimai R. Sprainaičio 1994–1995 m. tyrinėtose perkasose.

2022 m. plotas buvo išplėstas 6 m į PV pusę nuo bokšto V sienos pamatų. Jis apima 21x6 m dydžio teritoriją (126 m^2), kuri tirta iki įžemio arba aptiktų struktūrų viršaus. Neužbaigtos dalies kasinėjimai prie bokšto P sienos apėmė 40 m^2 dydžio plotą, ten iki įžemio ištirtas apie 1 m storio likęs kultūrinis sluoksnis (1, 2 pav.). Žvalgymais bažnyčios R ir Š kampuose buvo tirtos 5x5 m (prie Tomo gatvės) ir 5x4 m (prie Turgaus gatvės) dydžio perkasos negiliau kaip 1,1 m (iš viso 45 m^2). Nauja numeracija perkasoms nesuteikta.

Vietovėje archeologiniai tyrimai vyko 1970, 1994, 1995, 2012, 2018 m. (*ATL 2020 metais*, 2021, p. 324–325). Atskirai paminėtini 2020–2021 m. sistemingi tyrimai bokšto ir iš dalies bažnyčios vidaus prieigose, iš pradžių atidengiant 608 m^2 dydžio plotą iki bažnyčios pamatų viršaus ir ištiriant 450 m^2 iki įžemio arba aptiktų struktūrų. Jų metu buvo atidengti bažnyčios bokšto, sienų pamatai, juose išmūryti kontraforsai (6 vienetai), vidaus kolonos (2 vienetai), puskolonės (2 vienetai), šildymo sistema, šventoriaus grindinio likučiai. Tiek šventoriuje, tiek bažnyčios viduje bendrai rastas 61 kapas (16 moterų, 15 vyrų, 13 suaugusių nenustatytos lyties individų, 17 nesuaugusių individų). Kapai datuoti XVIII a. pradžia–II puse (iki 1781 m., kai kapinės šioje vietoje buvo uždarytos). Įvairiose vietose užfiksuoti bažnyčios pamatų pjūviai, išsiaiškinta jų struktūra. Laisvose nuo bažnyčios pamatų vietose buvo rasti XVI–XVII a. pastatai, kurių nunykimas, remiantis dendrochronologinių tyrimų duomenimis ir stratigrafija, sietinas su 1540 ir 1678 m. gaisrais.

2022 m. vykdant tyrimus nustatytas 3–3,7 m kultūrinio sluoksnio storis (šulinio viduje pasiektas 5 m gylis). Įžemis yra vidutiniškai H_{abs} 0,95 m lygyje (priklausomai nuo vietovės jis svyruoja tarp H_{abs} 0,60–1,04 m). Sluoksnių stratigrafija daugelyje vietų neišvengė suardymų dėl užstatymų kaitos, bažnyčios bokšto statybos, inžinerinių tinklų įrengimo pokariu. Tirtame ploto plėtinyje sluoksniai yra su XVI–XIX a. užstatymo liekanomis. Susisteminus ir išanalizavus tyrimų duomenis nustatyti trys pagrindiniai užstatymo horizontai, kurių raida, sprendžiant iš nudegusių pastatų, dendrochronologinių tyrimų, susijusi su miesto gaisrais. Išskirtas mūrinis ar fachverkinis užstatymas tarp 1678–1854 m. gaisrų; medinis ir fachverkinis užstatymas tarp 1540–1678 m. gaisrų; medinis užstatymas iki 1540 m. gaisro (1, 2 pav.). Visiškai atidengus Šv. Jono bažnyčios bokšto V sienos pamatų pjūvį iš išorės buvo nustatyta, kad jie statyti panaudojant, pritaikant ankstesnio iki 1678 m. gaisro stovėjusio fachver-

1 pav. Bendras 2020–2022 m. ištirtos teritorijos vaizdas. M. Mačiulaičio nuotr.

Fig. 1. A general view of the area investigated in 2020–2022.

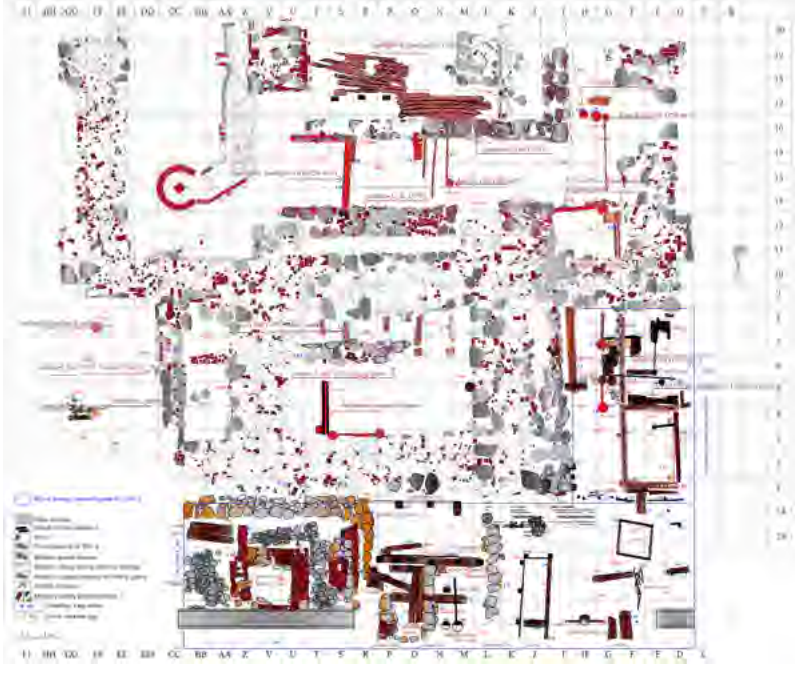

2 pav. 2020–2022 m. aptiktų ir dokumentuotų įvairialaikių archeologinių objektų situacijos planas (2022 m. tirta teritorija pažymėta mėlynai). R. Nabažaitės brėž.

Fig. 2. Situation plan of the archaeological objects, which date from various periods, that were discovered and documented in 2020–2022 (area investigated in 2022 marked in blue).

3 pav. Bažnyčios bokšto V sienos pamatų pjūvis (matyti ant ankstesnio 1554 m. fachverkinio pastato mūrinio pamato įrengti pamatai, greta tarp 1540–1678 m. gaisrų medinis užstatymas ir apie 1559 m. datuojamos karkasinio pastato liekanos su lentinėmis grindimis). R. Nabažaitės nuotr.

Fig. 3. A cross-section of the foundation of the W wall of the church tower (showing how the foundation was built on an earlier masonry foundation from a 1554 half-timbered building that was beside a wooden structure dating from between the 1540–1678 fires and the remains, dated to c. 1559, of a wood frame building with a plank floor).

kinio pastato 1 mūrinius pamatus su rostverku, kuris pagal medienos mėginius datuojamas apie 1554 m. Statant bažnyčios bokštą jie buvo paaukštinti iki reikiamo aukščio, kai kur sutvirtinti, remontuoti. Bažnyčios bokšto P kontraforsas statytas ant šio pastato P kampo (3 pav.).

Tyrimais pirmą kartą surinkta svarbios informacijos apie PV teritoriją prie bažnyčios bokšto. Archeologiniai duomenys leidžia patvirtinti, kad iki didžiojo gaisro 1854 m. šalia bažnyčios bokšto buvo vienalaikis užstatymas, jo nebeliko rekonstruojant bažnyčią po 1854 m. Pastatų mūriniai pamatai nuo H_{abs} 3,34 m lygio atidengti skirtingose plėtinio vietose. Kad greta esantis sklypas už bažnyčios galėjo būti skirtas gyvenamosioms ar kitoms reikmėms, rodo ir istoriniai planai, vaizduojantys jo autonomiškumą iki didžiojo gaisro (deja, jame pastatai nėra detalizuoti, apibrėžtos tik sklypo ribos). Sprendžiant iš atidengtų liekanų, tirtoje vietoje stovėjo 2–3 mūriniai ar fachverkiniai pastatai (pastatai 1, 2, 3/M), stratigrafiškai datuojami XVII a. pabaigos–1854 m. laikotarpiu. Virš nugriautų pastatų susidariusiame sluoksnyje surinkti vėliausi radiniai datuojami XIX a. pradžia–I puse (4 pav.). Jame gausiai aptikta baltai, juodai glazūruotų koklių, stiklo butelių liekanų, keramikos. Pastatui 1M priskirtinas kaminas–virenė, kurios aplinka buvo nuklota grindiniu (5 pav.). Pastato 3M viduje fiksuotas medinis neaiškios paskirties lovys, galbūt du latakai. Užstatymo ir jo nugriovimo horizontas yra H_{abs} 3, 30–3,70 m lygyje.

Tyrimų metu išsiaiškinta, kad šalia bažnyčios bokšto V pusės laidojama nebuvo. Kapų tirtame plėtinyje nerasta. Sprendžiant iš 2020–2021 m. duomenų šventoriaus ribos yra ties Turgaus, Tomo gatvėmis, o ties Mažąja Vandens gatve jos dėl buvusio užstatymo neplėstos.

Laisvose nuo mūrinio užstatymo prieigose (H_{abs} 2,00–3,03 m) buvo pasiektas dar senesnis fachverkinis ir medinis užstatymas bei jo nunykimo horizontas tarp 1540–1678 m. gaisrų. Individualių pastatų aptikta bent 4 vietose (įskaitant 2021 m. duomenis, penkiose). Išsamiau ištyrus pastatą 1 su rostverku (1554 m.) nustatytos aiškios jo ribos su 145 m^2 vidaus plotu (2021–2022 m.). Šalia jo nuo Tomo g. pusės pastatytas artimo laikotarpio karkasinis (ūkinis) pastatas 1 (2021–2022 m.). Sprendžiant iš dendrochronologinių tyrimų datų (1483, 1526, 1530 m.), jis pastatytas iš antrinio panaudojimo medienos (6 pav.). Iškart už jo įrengta vytelių tvora ir medinis šulinys. Iš Mažosios Vandens gatvės pusės fiksuotas kitas karkasinis pastatas, statytas apie 1559 m. (3 pav.). Užstatymo sluoksniuose surinkti radiniai būdingi XVI a. viduriui–II pusei ir XVII a. (7 pav.).

4 pav. XVIII a. II pusės–XIX a. I pusės radiniai iš mūrinio užstatymo (šalia bažnyčios bokšto) iki 1854 m. gaisro: Nr. 1677 – keturbriaunio butelio fragmentas (pagal I. Žigeu datuojamas XVII a. II puse, XIX a.; Klaipėdoje dažniausiai aptinkamas XVII a. pusėje–XVIII a.); Nr. 1678 – suspausto pusrutulio formos buteliai (pagal I. Žigeu XVIII a. vidurys–II pusė); Nr. 1713 – porceliano lėkštė, dekoruota kortų motyvais (pagal P. Blaževičių apie XIX a. pradžia); Nr. 1674 – pypkės galvutė ir maža dalis kotelio, ženklinta „B" su karūna, XVIII vidurys; Nr. 1798 – galbūt Brėmeno miesto plomba (bet nėra svarbiausios antrosios pusės su herbu) (pagal E. Remecą XVIII a. II pusė–XIX a. I pusė); Nr. 294–321 – lėkščių fragmentai, paveikti gaisro; Nr. 736–765 – dominuojantys kokliai, datuojami XVIII a. viduriu–II puse. R. Bračiulienės nuotr.

Fig. 4. Second half of the 18th – first half of the 19th-century finds from the masonry structure (beside the church tower) from before the 1854 fire: no. 1677 – a shard from a rectangular bottle (according to Žigeu, dating to the second half of the 17th–19th centuries; mainly encountered in Klaipeda during the second half of the 17th–18th centuries); no. 1678 – flattened ovoid bottles (according to Žigeu, middle – second half of the 18th century); no. 1713 – a porcelain plate decorated with card designs (according to Blaževičius, c. the early 19th century); no. 1674 – a pipe bowl and a small part of the stem marked with a 'B' with a crown, mid-18th century; no. 1798 – a possible Bremen city seal (but the most important part of the seal is missing) (according to Remecas, second half of the 18th – first half of the 19th century); nos. 294–321 – fire damaged plate fragments; nos. 736–765 – the predominant stove tiles, dated to the middle – second half of the 18th century.

5 pav. Mūrinis gyvavęs užstatymas tarp 1678–1854 m. gaisrų prie Šv. Jono bažnyčios bokšto.

Fig. 5. Masonry structures that date to between the 1678–1854 fires and survived near the tower of the Church of St John.

6 pav. XVI a. vidurio–1678 m. karkasinis (ūkinis) pastatas 1 ir šalia buvęs šulinys, dešiniau – užstatymas iki 1540 m. gaisro: stulpinis statinys (?) ir karkasinio pastato 4 tęstiniai elementai. R. Nabažaitės nuotr.

Fig. 6. Mid-16th-century – 1678 wood frame (utility) building 1 and the former well beside it, to the right are structures from before the 1540 fire: a pole structure (?) and continuing elements of wood frame building 4.

7 pav. Krosnies kokliai iš užstatymo tarp 1540–1678 m. gaisrų. R. Bračiulienės nuotr.

Fig. 7. Stove tiles from buildings from between the 1540–1678 fires.

Reikšmingas tyrimų radinys – 3 m gylio keturkampis 1,5x1,5 m medinis šulinys, surėstas iš 7 lentų vainiko ir 4 statramsčių. Jo viduje rastas lentinis kubiliukas, kuris sėkmingai restauruotas (MLIM) (8 pav.). Po juo fiksuotos tošinio kibiriuko liekanos, bet jos nerestauruotinos. Šulinys išardytas dalimis ir perduotas MLIM konservuoti ir restauruoti (9 pav.).

Ankstyviausias iki 1540 m. gaisro datuojamas užstatymas gerokai apardytas pastatų kaitos. Vienas jų, dar 2021 m. pasiektas karkasinis pastatas 4 pagal medienos tyrimus datuojamas apie 1538 m. (10 pav.). Traukiant šulinį

8 pav. MILIM restauruotas kubiliukas, rastas šulinio viduje. J. Mažeikaitės nuotr.

Fig. 8. The wooden pail found inside the well and restored by the MILIM.

9 pav. Medinis XVI a. vidurio šulinys ir jo iškėlimo darbai. R. Nabažaitės nuotr.

Fig. 9. The mid-16th-century wooden well and the work of removing it.

10 pav. Medinis užstatymas iki 1540 m. gaisro – karkasinio pastato 4 (1538 m.) elementai ir statinių dugnų su kalkėmis likučiai. R. Nabažaitės nuotr.

Fig. 10. A wooden structure from before the 1540 fire: elements of wood frame building 4 (1538) and the remnants of barrel heads with lime.

11 pav. Dubeninių koklių fragmentai iš 1540 m. gaisro. R. Bračiulienės nuotr.

Fig. 11. Fragments of 'bowl-shaped' stove tiles (Schüsselkacheln) from the 1540 fire.

H_{abs} 0,60 m lygyje, atkasta dar vieno pastato dalis, datuota 1528 m. Skirtingose vietose rasta medinių grindų, statramsčių likučių, kurie dėl ribotos medžiagos plačiau su užstatymu nesusieti; kai kurie statiniai stratigrafijos ir dendrochronologinių tyrimų atžvilgiu yra prieštaringi. Tarp datuojamų sluoksnio radinių paminėtini vėlyvosios gotikos ornamentuoti ir dubeniniai kokliai, būdingi XVI a. pradžiai (11 pav.).

Tyrimų metu inventorinti 275 vienetai XVI–XIX a. radinių (buitinė, architektūrinė keramika, pavienės monetos, aprangos detalės, gyvulių kaulai ir kita). Vienas svarbiausių radinių – XVII a. epitafinė plokštė, skirta Klaipėdos tvirtovės gubernatoriui ir komendantui Adamui Valentinui von Redernui (1589–1653) (12 pav.). Radiniai perduoti MLIM. Pasikartojanti, masinė medžiaga (2115 vienetų) neinventorinta, suderinus su muziejumi ji bus naudojama ekspozicijai kurti gynybinio įtvirtinimo poternoje (projektą finansuoja Klaipėdos miesto savivaldybė, įgyvendina Klaipėdos miesto evangelikų liute-

12 pav. Klaipėdos tvirtovės gubernatoriaus Adamo Valentino von Rederno (1589–1653) antkapinės plokštės dalis (1 eil: [...]ce 2 eil: doloris ple[...] 3 eil: a'Redern Flec[...] 4 eil: Gubern et Cap[...] (tikėtina Capitaneus?) 5 il: m : p c..) (dydis 46 (h)x42,5 cm, storis 12 cm). R. Nabažaitės nuotr.

Fig. 12. Part of the headstone from the grave of the governor of the Klaipėda fortress, Adam Valentin von Redern (1589–1653) (row 1: [...]ce; row 2: doloris ple[...]; row 3: a'Redern Flec[...]; row 4: Gubern et Cap[...] (likely Capitaneus?); row 5: m : p c..) (size: 46 (h)x42.5 cm, thickness 12 cm.).

ronų parapija su Klaipėdos universitetu (partnerio statusu)). Bendrai 2022 m. dokumentuota radinių – 2390 vienetų. Remiantis G. Piličiauskienės osteologinių tyrimų duomenimis, iš viso buvo ištirta „1339 kaulų, dantų ir ragų fragmentai, kurie svėrė 38,7 kg. Tirta medžiaga išlikusi gana gerai, fragmentai įvairaus stambumo, tačiau trupantys. Didžioji dalis gyvūnų kaulų su kapojimo žymėmis, graužimo žymės užfiksuotos vos ant keliolikos fragmentų, 10 kaulų pabuvoję ugnyje. Ištirtoje zooarcheologinėje medžiagoje vyrauja sausumos žinduolių, tarp kurių daugiausiai naminių gyvulių, liekanos (94,3 %), dar 71 (5,3 %) fragmentas priklausė paukščiams, aptikti ir 5 (0,4 %) žuvų kaulai. Ištirta zooarcheologinė medžiaga rūšine sudėtimi panaši į didesnių naujųjų laikų Lietuvos miestų medžiagą, kur vyrauja galvijų liekanos, paprastai sudarančios 70 % ir daugiau identifikuotų fragmentų. Įprasta miestams būtų ir bendra smulkų kanopinių gyvulių – avių, ožkų ir kiaulių liekanų dalis. Vis tik atskirai vertinant kiekvienos iš minėtų rūšių dalį pastebimi tam tikri ypatumai. Lyginant su Vilniumi, palyginti nemažai (12,8 %) aptikta avių ir ožkų liekanų, jų dalis artimesnė būtų Kaunui ir kitiems mažesniems dabartinės Lietuvos miestams, kur avių ir ožkų aptinkama daugiau negu Vilniuje, tačiau mažiau negu Vakarų Europos ar Skandinavijos miestuose. Tad rūšinė ištirtos zooarcheologinės medžiagos sudėtis būtų panaši į mažesnių miestų Lietuvoje, o pastebėti ypatumai gali būti siejami ne tiek su Klaipėdos istoriniais ir kultūriniais ypatumais, o tiesiog su miesto dydžiui. Vis tik, atsižvelgiant į tyrimo apimtis, pastarasis teiginys būtų labiau prielaida, o ne išvada. Gyvulių amžius – vyraujantys suaugę gyvuliai – būdingas miestams, naujagimiai galvijai gali liudyti tiek jų skerdimą dėl odos, tiek dėl skrandžio fermento. Tuo tarpu naujagimių paršiukų liekanos liudytų, kad kiaulės mieste veistos. Anatominė zooarcheologinės medžiagos sudėtis – vyraujantys vidutinės mėsinės vertės kaulų fragmentai, didelė šonkaulių dalis, byloja, kad aptiktos gyvūnų liekanos daugiausiai yra atliekos nuo miestiečių stalo, mažesnę jų dalį galima sieti su pirminiu skerdienos dorojimu. Specializuotą veiklą liudijančių radinių ar kitų požymių nepastebėta". Ištirta osteologinė medžiaga, dendrochronologiniai medienos mėginiai palikti saugoti institucijose. Ekofaktų mėginiai atidėti tyrimams ir šiuo metu saugojami BRIAI.

The 16th–19th-century urban development of the site of Klaipėda's Church of St John

The 2022 excavation at the tower site of Klaipėda's former Evangelical Lutheran Church of St John (demolished in 1946–1947) continued with a 126 m² expansion of earlier trenches, the completion of the remaining part of the

area remaining from 2021 (40 m^2), and, in coordination with a survey, the church's N and E corners (2 trenches no deeper than 1.1 m and totalling 45 m^2) (Figs. 1, 2). The investigation determined the cultural layer to be 3–3.7 m thick (5 m inside the well) with sterile soil reached on average at Habs 0.95 m. The stratigraphy of the layers had been unavoidably destroyed in many places due to the replacement of buildings, the construction of the church tower, and the post-war laying of utility lines. The layers in the excavation expansion area are connected with the remains of 16th–19th-century urban development between the city's fires. The masonry or half-timbered buildings existed between 1678–1854 while the church was still standing. For this reason, no burials were made in the SW part beyond the tower's W wall and the excavation found none there (Figs. 4, 5). Below these structures lay wooden and half-timbered structures from between the 1540–1678 fires; after linking the 2021–2022 investigation data, buildings were identified in at least 5 locations (Figs. 3, 6, 7): 2 half-timbered with masonry foundations and timber grillage (one of which was used in constructing the tower's foundation), the rest wood framed (Fig. 3). The significant finds included a 3 m deep, 1.5x1.5 m wooden well with a 7-plank lining and 4 uprights at the top and containing a small wooden pail and a small birch bark pail. The well was disassembled and, together with the finds discovered within it, turned over to the MLIM for conservation and restoration (Figs. 8, 9).

The earliest urban development dated to prior to the 1540 fire was fairly severely disturbed by the replacement of buildings. One of them, wood frame building 4, based an investigation of the wood, was dated to c. 1538 (Fig. 10). In excavating the well to Habs 0.60 m, part of another building dated to 1528 was uncovered. The remains of wooden floors and piers, which were impossible to connect with a building due to the limited material, were found at various locations. These finds were dated to the early 16th century (Fig. 11).

The investigation yielded 275 16th–19th-century finds (household and structural ceramics, isolated coins, clothing elements, and animal bones), including a 17th-century epitaph panel for the governor-commandant of the Klaipeda fortress (Fig. 12). A total of 2390 finds were recorded overall including 1339 bone, tooth, horn, and antler fragments weighing 38.7 kg. The investigated zooarchaeological material had survived fairly well, the fragments being of various sizes, but had a tendency to crumble, with the remains of land mammals, mostly domestic, predominating (94.3 %), but also including 71 (5.3%) avian and 5 (0.4 %) fish bone fragments.

Dalia Ostrauskienė,
Evelina Mačiokaitė

Kauno dominikonų vienuolyno ansamblis

2022 m. sklype Vilniaus g. 31 (Kaunas) esančio dominikonų vienuolyno ansamblio (UK 1158) teritorijoje atlikti detalieji tyrimai, suprojektuotos naujos lietaus nuotekų trasos vietoje. Detaliųjų tyrimų metu ištirta viena 18,5x1–2 m dydžio perkasa, iš viso 36 m^2 plotas (1 pav.).

Vilniaus g. 31 įsikūręs dominikonų vienuolyno ansamblis ir Švč. Sakramento (buvusi Dievo kūno) bažnyčia (UK 22358) yra dabartinio Kauno senamiesčio centrinėje dalyje (vienuolyno įkūrimo metu tai buvo miesto R pakraštys).